

ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਲੋੜ ? ਲਿਓ ਤਾਲਸਤਾਏ

(ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਲੇਖਕ ਸ਼੍ਰੀ ਜੈਨੇਂਦਰ ਕੁਮਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਹਿੰਦੀ ਭਾਵਾਨੁਵਾਦ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰੂਸੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਰੰਗ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।)

ਦੋ ਭੈਣਾਂ ਸਨ। ਵੱਡੀ ਦਾ ਕਸਬੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੌਦਾਗਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਛੋਟੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਘਰ ਵਿਆਹੀ ਸੀ।

ਵੱਡੀ ਦਾ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਦੇ ਘਰ ਆਈ। ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਕੇ ਦੋਨੋਂ ਜਣੀਆਂ ਬੈਠੀਆਂ ਤਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਲਾ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਵੱਡੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਨ ਲੱਗੀ, "ਵੇਖੋ, ਕਿਵੇਂ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਫੈਸੀ ਕੱਪੜੇ ਹੋਰ ਠਾਠ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ! ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਆਦਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਨੂੰ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਖੇਲ ਤਮਾਸ਼ੇ-ਥੀਏਟਰ, ਬਾਗ-ਬਗੀਚੇ !"

ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਗੱਲ ਲੱਗ ਗਈ। ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਤੇ ਉਸਨੇ ਸੌਦਾਗਰ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਪੱਖ ਲਿਆ। ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦਗੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਅਦਲ-ਬਦਲੀ ਕਦੇ ਨਾ ਕਰਾਂ। ਅਸੀਂ ਸਿੱਧਾ-ਸਾਦਾ ਅਤੇ ਰੁੱਖੀ ਸੁੱਖੀ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕੀ, ਚਿੰਤਾ-ਫਿਕਰ ਤੋਂ ਤਾਂ ਛੁੱਟੇ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਸਜੇ-ਧਜੇ ਰਹਿੰਦੇ

ਹੋ, ਤੁਹਾਡੀ ਆਮਦਨੀ ਬਹੁਤ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਇੱਕ ਰੋਜ ਉਹ ਸਭ ਹਵਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਦੀਦੀ । ਕਹਾਵਤ ਹੈ ਹੀ—'ਨਫ਼ਾ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇਵੇਂ ਜੁੜਵੇਂ ਭਰਾ ।' ਅਕਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਤਾਂ ਅਮੀਰ ਹੈ ਕੱਲ ਉਹੀ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਮੁਹਤਾਜ ਹੈ । ਤੇ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਕਿਸਾਨੀ ਜਿੰਦਗੀ ਚਮਕ ਦਮਕ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੀ, ਉਮਰ ਲੰਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਵੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਮਾਲਦਾਰ ਨਹੀਂ ਕਹਾਵਾਂਗੇ : ਪਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਖਾਣ ਦੀ ਕਮੀ ਵੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ । "

ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਨੇ ਤਾਣ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, "ਬਸ—ਬਸ, ਢਿੱਡ ਤਾਂ ਬੈਲ ਤੇ ਕੁੱਤਾ ਵੀ ਭਰ ਲੈਂਦੇ ਨੇ । ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕੋਈ ਜਿੰਦਗੀ ਹੈ ? ਤੈਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਰਾਮ, ਅਦਬ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ? ਤੇਰਾ ਮਰਦ ਜਿੰਨੀ ਮਰਜ਼ੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰੇ, ਜਿਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਜੰਮੇ ਹੋ, ਉਸੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਮਰੋਗੇ । ਉਹੀ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਗੋਬਰ ਗੋਹਾ, ਤੂੜੀ, ਮਿੱਟੀ ! ਅਤੇ ਇਹੀ ਕੁਝ ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । "

ਛੋਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ ! ਹਾਂ, ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਚਮਕ ਦਮਕ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ; ਲੇਕਿਨ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਝੁਕਣ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਹਜ਼ਾਰ ਲਾਲਚਾਂ ਵਿੱਚ ਘਿਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ । ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੱਲ ਦੀ ਕੀ ਖਬਰ ਹੈ ! ਕੱਲ ਤੁਹਾਡੇ ਆਦਮੀ ਪਾਪ, ਲੋਭ—ਜੂਏ, ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬੁਰਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਫਸ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਤੱਦ ਘੜੀ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਏਗਾ । ਕੀ ਅਕਸਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ?

॥

ਘਰ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਦੀਨਾ ਦੁਆਸਮੇ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਗੱਲ ਤਾਂ ਖਰੀ ਹੈ । ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਮਾਂ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਏਨੇ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਵਿਅਰਥ ਦੀ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਘਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ । ਬਸ, ਮੁਸ਼ਕਲ ਇੱਕ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਜਮੀਨ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਜਮੀਨ ਖੂਬ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਭੋਰਾ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਾਂ, ਚਾਹੇ ਸ਼ੈਤਾਨ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ !

ਉਥੇ ਹੀ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੁਬਕਿਆ ਬੈਠਾ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਸਭ ਕੁੱਝ ਸੁਣਿਆ । ਉਹ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਤਰੀਫ਼ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਡੀਂਗ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ । ਵੇਖੋ ਨਾ, ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਮੀਨ ਖੂਬ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਚਾਹੇ ਸ਼ੈਤਾਨ ਵੀ ਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ।

ਸ਼ੈਤਾਨ ਨੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਛਾ ਹਜ਼ਰਤ, ਇਹੀ ਫੈਸਲਾ ਠੀਕ । ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਜਮੀਨ ਦੇਵਾਂਗਾ ਤੇ ਵੇਖਣਾ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਚੰਗਲ ਵਿੱਚ ਫਸਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਨਹੀਂ ।

ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਦੀ ਮਾਲਕਣ ਦੀ ਕੋਠੀ ਸੀ । ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਸੌ ਏਕੜ ਉਸਦੀ ਜਮੀਨ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੀਆਂ ਆਸਾਮੀਆਂ ਨਾਲ ਸੋਹਣੇ ਵਧੀਆ ਸੰਬੰਧ ਰਹੇ ਸਨ ; ਲੇਕਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਕਾਰਿੰਦਾ ਰੱਖਿਆ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਆਕੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਜੁਰਮਾਨੇ ਠੋਕਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ।

ਦੀਨੇ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ, ਫਿਰ ਵੀ ਕਦੇ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਬੈਲ ਜਮੀਂਦਾਰਨ ਦੀ ਚਰੀ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ, ਕਦੇ ਗਾਂ ਬਗੀਚੀ ਵਿੱਚ ਚਰਦੀ ਫੜੀ ਜਾਂਦੀ । ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਘਾਹ ਵਿੱਚ ਵਛੇਰੀ-ਬਛੜਾ ਹੀ ਜਾ ਮੂੰਹ ਮਾਰਦੇ । ਹਰ ਵਾਰ ਦੀਨੇ ਨੂੰ ਜੁਰਮਾਨਾ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ । ਜੁਰਮਾਨਾ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇ ਦਿੰਦਾ, ਪਰ ਮਨ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ । ਉਹ ਖਿੜਦਾ ਕ੍ਰਿੜਦਾ ਘਰ ਪੁੱਜਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਚਿੜ ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਤਾਰਦਾ । ਸਾਰਾ ਸਿਆਲ ਕਾਰਿੰਦੇ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਤਰਾਸ ਭੁਗਤਣਾ ਪਿਆ ।

ਅਗਲੇ ਸਿਆਲ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਖਬਰ ਹੋਈ ਕਿ ਮਾਲਕਣ ਆਪਣੀ ਜਮੀਨ ਵੇਚ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਅਕਰਮ ਅਲੀ ਨਾਲ ਸੌਦੇ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ । ਕਿਸਾਨ ਸੁਣਕੇ ਚੁਕੰਨੇ ਹੋਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੁਨਸ਼ੀ ਜੀ ਦੀ ਜਮੀਨ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਜਮੀਂਦਾਰ ਦੇ ਕਾਰਿੰਦੇ ਤੋਂ ਵੀ ਜਿਆਦਾ ਸਖਤੀ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਜੁਰਮਾਨੇ ਲਾਉਣਗੇ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਤਾਂ ਗੁਜਰ-ਬਸਰ ਇਸ ਜਮੀਨ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੈ ।

ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿਸਾਨ ਮਾਲਕਣ ਦੇ ਕੋਲ ਗਏ । ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੁਨਸ਼ੀ ਜੀ ਨੂੰ ਜਮੀਨ ਨਾ ਦਿਓ । ਅਸੀਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੀਮਤ ਤੇ ਲੈਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ । ਮਾਲਕਣ ਰਾਜੀ ਹੋ ਗਈ ।

ਤਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਿਲਕੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਪੰਚਾਇਤ ਵੱਲੋਂ ਉਹ ਸਭ ਜਮੀਨ ਲੈ ਲੈਣ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਬਣੀ ਰਹੇ । ਦੋ ਵਾਰ ਇਸ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਚਾਇਤ ਜੁੜੀ ਪਰ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ । ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਭ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੀ ਕਰਤੂਤ ਸੀ । ਉਸਨੇ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਮਿਲਕੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਮਤ ਤੇ ਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਤੈਅ ਹੋਇਆ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਹ ਜਮੀਨ ਲੈ ਲਈ ਜਾਵੇ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਬੁੱਤੇ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਲੈ ਲਵੇ। ਮਾਲਕਣ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਵੀ ਰਾਜੀ ਹੋ ਗਈ।

ਏਨੇ ਵਿੱਚ ਦੀਨੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਗੁਆਂਢੀ ਇਕੱਠੀ ਪੰਜਾਹ ਏਕੜ ਜਮੀਨ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਮੀਂਦਾਰਿਨ ਰਾਜੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਅੱਧਾ ਰੁਪਿਆ ਹੁਣੇ ਨਕਦ ਲੈ ਲਵੇ, ਬਾਕੀ ਸਾਲ ਭਰ ਬਾਅਦ ਚੁਕਦਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਦੀਨੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੂਜੇ ਜਮੀਨ ਖਰੀਦ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਵੀਹ ਤੀਹ ਏਕੜ ਜਮੀਨ ਲੈ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੀਣਾ ਤਾਂ ਉਂਜ ਹੀ ਦੁਭਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਰਿੰਦਾ ਜੁਰਮਾਨੇ-ਤੇ-ਜੁਰਮਾਨੇ ਠੋਕ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਹੀ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰਕੀਬ ਜਮੀਨ ਖਰੀਦੀ ਜਾਵੇ। ਸੌ ਕਲਦਾਰ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਬਚੇ ਹੋਏ ਰੱਖੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਲਿਆ ਹੋਇਆ ਆਪਣਾ ਬਛੜਾ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ। ਕੁੱਝ ਮਾਲ ਗਹਿਣੇ ਰੱਖਿਆ। ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਮਜਦੂਰੀ ਤੇ ਚੜਾਕੇ ਉਸਦੀ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਬਦਲੇ ਕੁੱਝ ਰੁਪਿਆ ਪੇਸ਼ਗੀ ਲੈ ਲਿਆ। ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦਾ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਦੇ ਭਾਈ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਅੱਧੀ ਰਕਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ। ਕਰ ਕਰਾਕੇ ਦੀਨੇ ਨੇ ਇੱਕ ਚਾਲ੍ਹੀ ਏਕੜ ਜਮੀਨ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਕੁੱਝ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਦਰਖਤ ਵੀ ਖੜੇ ਸਨ। ਮਾਲਕਣ ਦੇ ਕੋਲ ਉਸਦਾ ਸੌਦਾ ਕਰਨ ਅੱਪੜਿਆ। ਸੌਦਾ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਹੀ ਉਸਨੇ ਸਾਈ ਵੀ ਦੇ

ਦਿੱਤੀ । ਫਿਰ ਕਸਬੇ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਲਿਖਾ-ਪੜ੍ਹੀ ਪੱਕੀ ਕਰ ਲਈ ।

ਹੁਣ ਦੀਨੇ ਦੇ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਨਿਜੀ ਜਮੀਨ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਬੀਜ ਖਰੀਦਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜਮੀਨ ਤੇ ਬੀਜਿਆ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਹੁਣ ਆਪ ਜਮੀਂਦਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਇੰਜ ਦੀਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਸਦੇ ਸੰਤੋਖ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਣੀ ਜੇਕਰ ਬਸ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਚੈਨ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ । ਕਦੇ-ਕਦੇ ਉਸ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਪਸ਼ੂ ਆ ਚਰਦੇ । ਦੀਨੇ ਨੇ ਬਹੁਤ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ, ਲੇਕਿਨ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ । ਉਸਦੇ ਬਾਅਦ ਹੋਰ-ਤਾਂ-ਹੋਰ, ਅਹੀਰ ਛੋਕਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਗਊਆਂ ਨੂੰ ਦਿਨ-ਦਿਹਾੜੇ ਉਸਦੀ ਜਮੀਨ ਵਿੱਚ ਛੱਡਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਰਾਤ ਨੂੰ ਬੈਲ ਖੇਤਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੇ । ਦੀਨੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਢਵਾਇਆ ਅਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਲਿਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕੀਤਾ । ਇੱਕ ਅਰਸੇ ਤੱਕ ਉਹਨੇ ਸਬਰ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ । ਲੇਕਿਨ ਕਦੋਂ ਤੱਕ ? ਅਖੀਰ ਉਸਦਾ ਸਬਰ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਦਰਖਾਸਤ ਦਿੱਤੀ । ਮਨ ਵਿੱਚ ਜਾਣਦਾ ਤਾਂ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸੀਬਤ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਅਸਲੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਜਮੀਨ ਦੀ ਕਮੀ ਹੈ, ਜਾਣ-ਬੁੱਝਕੇ ਦੀਨੇ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਲੇਕਿਨ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਨਰਮਾਈ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਰਹਾਂਗਾ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਮਿਲਦੀ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ

ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਜੋ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦੇਣਗੇ । ਨਹੀਂ,ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਸੋ ਉਸਨੇ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ । ਇੱਕ ਸਬਕ ਦਿੱਤਾ, ਦੂਜਾ ਦਿੱਤਾ । ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਕਿ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਲੋਕ ਦੀਨੇ ਨਾਲ ਖੰਦਕ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਹੁਣ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਵੀ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮਵੇਸ਼ੀ ਉਸਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ । ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਲੋੜ ਜੇਕਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬਾਲਣ ਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਪੂਰੇ ਸੱਤ ਟਾਹਲੀ ਦੇ ਦਰਖਤ ਵੱਢ ਲਏ । ਦੀਨੇ ਨੇ ਸਵੇਰੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹੋਏ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਦਰਖਤ ਕੱਟੇ ਪਏ ਹਨ । ਉਹ ਧਰਤੀ ਤੇ ਲੰਮੇ ਪਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਖੜੇ ਡੁੰਡ ਜਾਣੇ ਦੀਨੇ ਨੂੰ ਚਿੜਾ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਵੇਖਕੇ ਉਹਨੂੰ ਤੈਸ਼ ਆ ਗਿਆ ।

ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਦੁਸ਼ਟ ਨੇ ਇੱਕ ਦਰਖਤ ਏਥੋਂ ਤੇ ਦੂਜਾ ਪਰਾਂ ਤੋਂ ਕੱਟਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਵੀ ਗਨੀਮਤ ਸੀ । ਲੇਕਿਨ ਕਮਬਖਤ ਨੇ ਆਸਪਾਸ ਦੇ ਸਭ ਦਰਖਤ ਕੱਟ ਕੇ ਬਾਗ ਹੀ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ । ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਖਬਰ ਲਏ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਛਡੂੰਗਾ । ਉਸਨੇ ਇਹ ਜਾਣਨ ਲਈ ਸਿਰ ਖੁਰਕਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਰਤੂਤ ਕਿਸਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਅਖੀਰ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੋਵੇ-ਨਾ-ਹੋਵੇ, ਇਹ ਧੁੰਨੂ ਹੋਵੇਗਾ । ਹੋਰ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਉਹ ਧੁੰਨੂ ਦੀ ਤਰਫ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਮਿਲ ਜਾਵੇ, ਲੇਕਿਨ ਓਥੇ ਚੋਰੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਬੋਲ ਬੁਲਾਰੇ ਅਤੇ ਵਧੇ ਵਧੀ ਦੇ

ਸਿਵਾ ਕੁੱਝ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ । ਤਾਂ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਧੁੰਨੂ ਨੇ ਹੀ ਇਹ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਕੇ ਰਪਟ ਲਿਖਾ ਦਿੱਤੀ । ਧੁੰਨੂ ਦੀ ਪੇਸ਼ੀ ਹੋਈ, ਮਾਮਲਾ ਚੱਲਿਆ । ਇੱਕ ਅਦਾਲਤ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਅਦਾਲਤ ਹੋਈ । ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਧੁੰਨੂ ਬਰੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਅਤੇ ਗਵਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਦੀਨਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਝੱਲਿਆ ਉਠਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਮਜਿਸਟਰੇਟ ਤੇ ਉਤਾਰਨ ਲੱਗਾ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਨੇ ਦਾ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਅਤੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨਾਲ ਮਨ ਮੁਟਾਓ ਵਧਣ ਲੱਗਾ, ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਘਰ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਗ ਲਗਾਉਣ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਸੁਣਨ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ । ਹਾਲਾਂਕਿ ਦੀਨੇ ਦੇ ਕੋਲ ਹੁਣ ਜਮੀਨ ਜਿਆਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਪੰਚਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗਾ ਇੱਜਤ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਅਫਵਾਹ ਉਡੀ ਕਿ ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਪਿੰਡ ਛੱਡ-ਛੱਡਾ ਕੇ ਕਿਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਦੀਨੇ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜਮੀਨ ਛੱਡਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਲੇਕਿਨ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਜੇਕਰ ਪਿੰਡ ਛੱਡਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਚਲਾਂ, ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਭੀੜ ਹੀ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗੀ । ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਮੀਨ ਆਪ ਲੈ ਲਵਾਂਗਾ । ਤੱਦ ਜਿਆਦਾ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਜਮੀਨ ਦੀ ਕੁੱਝ ਤੰਗੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੀਨਾ ਘਰ ਦੇ ਦੁਆਸਮੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਪਰਦੇਸੀ ਕਿਸਾਨ ਉੱਥੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸਦੇ ਘਰ ਆਇਆ । ਉਹ ਰਾਤ ਠਹਰਿਆ ਅਤੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੱਲਬਾਤ ਚਲੀ ਕਿ ਭਰਾ, ਕਿੱਥੇ ਆ ਰਹੇ ਹੋ ? ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਓਥੇ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਹੈ । ਫਿਰ ਗੱਲ ਵਿੱਚੋਂ ਗੱਲ ਨਿਕਲੀ ਅਤੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਧਰ ਜਮੀਨ ਆਬਾਦ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਲੋਕ ਓਥੇ ਗਏ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੋਸਾਇਟੀ ਬਣਾ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਵੀਹ ਏਕੜ ਜਮੀਨ ਮੁਫਤ ਮਿਲੀ ਹੈ । ਜਮੀਨ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਤਕੜੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਤੇ ਕਣਕ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਫਸਲ ਲੋਹੜੇ ਦੀ ਮੱਲੀ ਤੇ ਬੱਲੀਆਂ ਗਿਠ ਗਿਠ ਲੰਮੀਆਂ ਅਤੇ ਫੈਲਾ ਏਨਾ ਕਿ ਦਾਤੀ ਦੇ ਇੱਕ ਕੱਟ ਨਾਲ ਰੁੱਗ ਪੂਰਾ । ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦੇ ਕੋਲ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦਾਣੇ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਓਥੇ ਅੱਪੜਿਆ । ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਦੋ ਗਾਵਾਂ, ਛੇ ਬੈਲ ਅਤੇ ਦਾਣਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਭੜੋਲੇ ਵੱਖ ।

ਦੀਨੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ । ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਤੰਗ ਤੁਰਸ ਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਜੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮੌਕਾ ਖੁੱਲ੍ਹਮ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਪਿਆ ਹੈ । ਇੱਥੇ ਦੀ ਜਮੀਨ, ਘਰ-ਵਾਰ ਵੇਚ-ਵਾਚ ਕੇ ਨਗਦੀ ਬਣਾ ਉਥੇ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਚਲਿਆ ਜਾਵਾਂ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਦੇਖਾਂ? ਇੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਚਪਿਤ ਹੋਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਰੁਕਦੀ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਜਾਕੇ ਪਤਾ ਕਰ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਸੋ ਵਰਖਾ ਦੇ ਬਾਅਦ ਤਿਆਰੀ ਕਰਕੇ ਉਹ ਚੱਲ ਪਿਆ । ਪਹਿਲਾਂ ਰੇਲ

ਵਿੱਚ ਗਿਆ । ਫਿਰ ਸੈਕੜੇਂ ਮੀਲ ਬੈਲ ਗੱਡੀ ਤੇ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਸਫਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਤਲੁਜ ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਰ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਅੱਪੜਿਆ । ਓਥੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਜੋ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਸਭ ਸੱਚ ਹੈ । ਸਭ ਦੇ ਕੋਲ ਖੂਬ ਜਮੀਨ ਹੈ । ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਵੀਹ-ਵੀਹ ਏਕੜ ਜਮੀਨ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਾਂ ਜੋ ਚਾਹੇ ਖਰੀਦ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਹੋਰ ਖੂਬੀ ਇਹ ਕਿ ਕੋਡੀਆਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਜਿੰਨੀ ਚਾਹੇ, ਜਮੀਨ ਹੋਰ ਵੀ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਸਭ ਜਰੂਰੀ ਗੱਲਾਂ ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਦੀਨਾ ਸਿਆਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਘਰ ਪਰਤ ਆਇਆ । ਆਕੇ ਦੇਸ਼-ਛੱਡਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ । ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਜਮੀਨ ਸੋਹਣੇ ਭਾ ਵਿਕ ਗਈ । ਘਰ-ਮਕਾਨ, ਮਵੇਸ਼ੀ-ਡੰਗਰ ਸਭ ਦੀ ਨਗਦੀ ਬਣਾ ਲਈ ਅਤੇ ਪੰਚਾਇਤ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਸਤਲੁਜ ਨਦੀ-ਪਾਰ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਬਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਪੰਚਾਇਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਦੀ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ । ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਉਸਨੇ ਖੂਬ ਖਾਤਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦਾਹਵਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਜਮੀਨ ਦਾ ਪਟਾ ਉਸਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਮਿਲ ਗਿਆ । ਮਿਲੀ-ਜੁਲੀ ਜਮੀਨ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬਾਲ-ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਲਈ ਪੰਜ ਹਿੱਸੇ ਯਾਨੀ ਸੌ ਏਕੜ ਜਮੀਨ ਉਹਨੂੰ ਮਿਲ ਗਈ । ਉਹ ਸਭ ਇਕੱਠੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਈ ਜਗ੍ਹਾ ਟੁਕੜੇ ਸਨ । ਇਲਾਵਾ ਇਸਦੇ ਪੰਚਾਇਤੀ ਚਰਾਗਾਹ ਵੀ ਉਸਦੇ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਮ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਦੀਨੇ ਨੇ ਜਰੂਰੀ ਕੋਠਾ ਛੱਤ ਲਿਆ, ਹਲ ਪੰਜਾਲੀ ਬਣਾ ਲਈ ਅਤੇ ਡੰਗਰ ਵਛਾ ਖਰੀਦ ਲਿਆ । ਸ਼ਾਮਲਾਤ ਜਮੀਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਏਨਾ ਮਿਲ

ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਤਿਗੁਣੀ ਜਮੀਨ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਲੋਹੜੇ ਦੀ ਉਪਜਾਊ । ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਸ ਕੋਲ ਚਰਾਈ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਮ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਮੈਦਾਨ-ਦਾ-ਮੈਦਾਨ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿੰਨੇ ਚਾਹੇ ਉਹ ਪਸ਼ੂ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ।

ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਥੇ ਪੈਰ ਲਾਉਣ ਅਤੇ ਘਰ ਕੋਠਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਉਹਦਾ ਖੂਬ ਮਨ ਰਚਿਆ ਰਿਹਾ । ਉਹਦਾ ਮਨ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਆਦੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇੱਥੇ ਵੀ ਜਮੀਨ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ; ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਜੰਗਲ ਵੱਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਅੱਛਾ ਸੀ । ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਲ ਉਸਨੇ ਕਣਕ ਬੀਜੀ ਤਾਂ ਜਮੀਨ ਨੇ ਚੰਗੀ ਫਸਲ ਦਿੱਤੀ । ਉਹ ਫਿਰ ਕਣਕ ਹੀ ਬੀਜਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਏਸ ਲਈ ਏਨੀ ਕੁ ਜਮੀਨ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਜਿਥੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕਣਕ ਦੀ ਫਸਲ ਲੈ ਲਈ, ਉਥੋਂ ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਓਨਾ ਝਾੜ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ । ਤੀਸਰੇ ਸਾਲ ਤਾਂ ਆਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਸੋ ਜਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ । ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜਮੀਨ ਦੀ ਕਿੱਲਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ, ਲੇਕਿਨ ਸਭ ਦੇ ਲਈ ਆਉਂਦੀ ਕਿਥੋਂ ? ਜਮੀਨ ਦੀ ਭੁੱਖ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ । ਜੇ ਮਾਲਦਾਰ ਸਨ, ਉਹ ਕਣਕ ਉਗਾਉਣ ਲਈ ਹੋਰ ਜਮੀਨ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਜੇ ਗਰੀਬ ਸਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜਮੀਨ ਤੋਂ ਜਿਵੇਂ-ਤਿਵੇਂ ਪੈਸਾ ਵਸੂਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਕਿ ਮਾਲੀਆ ਵਗੈਰਾ ਤਾਰ ਸਕਣ । ਦੀਨਾ ਹੋਰ ਕਣਕ ਬੀਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਸਾਲ ਲਈ ਉਸਨੇ ਠੇਕੇ ਤੇ ਹੋਰ ਜਮੀਨ ਲੈ ਲਈ । ਖੂਬ ਕਣਕ

ਬੀਜੀ ਅਤੇ ਫਸਲ ਵੀ ਖੂਬ ਹੋਈ । ਲੇਕਿਨ ਜਮੀਨ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੂਰ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦਾਣਾ ਫੱਕਾ ਤੇ ਤੂੜੀ ਮੀਲਾਂ ਦੂਰੋਂ ਗੱਡੇ ਭਰ-ਭਰਕੇ ਢੋਹਣੇ ਪੈਂਦੇ ਸੀ । ਕੁੱਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਦੀਨੇ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਕੁੱਝ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਲੋਕ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਖੂਬ ਪੈਸਾ ਕਮਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਵੀ ਇਕੱਠੀ ਕਾਇਮੀ ਜਮੀਨ ਲੈ ਲਵਾਂ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਘਰ ਬਸਾ ਕੇ ਰਹਾਂ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਹੋਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕੱਠੀ ਅਤੇ ਕਾਇਮੀ ਜਮੀਨ ਖਰੀਦਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉੱਠਣ ਲੱਗਾ ।

ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਕਲ ਗਏ । ਦੀਨਾ ਜਮੀਨ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਲੈਂਦਾ ਅਤੇ ਕਣਕ ਬੀਜ ਛੱਡਦਾ । ਮੌਸਮ ਠੀਕ ਗਏ, ਝਾੜ ਸੋਹਣਾ ਨਿਕਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਮਾਲ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ । ਉਹ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਬਰ ਨਾਲ ਵਧਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਲੇਕਿਨ ਹਰ ਸਾਲ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਜਮੀਨ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਲੈਣ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਭੱਜ ਦੌੜ ਅਤੇ ਸਿਰਦਰਦੀ ਕਾਰਨ ਉਹ ਅੱਕ ਥੱਕ ਗਿਆ ਸੀ । ਜਿੱਥੇ ਜਮੀਨ ਚੰਗੀ ਹੁੰਦੀ, ਉਥੇ ਹੀ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੌੜ ਪੈਂਦੇ । ਜੇ ਬੰਦਾ ਬਹੁਤ ਚੌਕਸ-ਚੌਕੰਨਾ ਅਤੇ ਹੋਸ਼ਿਆਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜਮੀਨ ਮਿਲਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਇਹ ਬੜੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੀਜੇ ਸਾਲ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੀਨੇ ਨੇ ਇੱਕ ਮਹਾਜਨ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੁੱਝ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਜਮੀਨ ਠੇਕੇ ਤੇ ਲੈ ਲਈ । ਜਮੀਨ ਵਾਹ ਸੁਹਾਗ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਕੁੱਝ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਮਾਮਲਾ ਕੋਟ ਕਚਹਿਰੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਮਾਮਲਾ ਹੋਰ ਵਿਗੜ ਗਿਆ ਅਤੇ

ਕੀਤੀ-ਕਰਾਈ ਮਿਹਨਤ ਭੰਗ ਦੇ ਭਾਣੇ ਚਲੀ ਗਈ ।

ਦੀਨੇ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਿਤੇ ਜਮੀਨ ਮੇਰੀ ਕਾਇਮੀ ਮਲਕੀਅਤ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਇਹ ਪਰਪੰਚ ਬਣਦਾ ਹੋਰ ਬਖੇੜ ਵਧਦਾ ?

ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਹ ਜਮੀਨ ਲਈ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਲੱਗਾ । ਅਖੀਰ ਇੱਕ ਕਿਸਾਨ ਮਿਲਿਆ, ਜਿਹਨੇ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁਮਾਂ ਜਮੀਨ ਖਰੀਦੀ ਸੀ, ਲੇਕਿਨ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਹਾਲਤ ਸੰਭਲ ਨਹੀਂ ਸਕੀ । ਹੁਣ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਸਸਤੇ ਵਿੱਚ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸੀ । ਦੀਨੇ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਚਲਾਈ ਅਤੇ ਸੌਦਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ । ਆਦਮੀ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੀਨਾ ਕੀਮਤ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ । ਅਖੀਰ ਕੀਮਤ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਤੈਅ ਹੋਈ । ਕੁੱਝ ਨਗਦ ਦੇਣੇ ਸਨ, ਬਾਕੀ ਫਿਰ । ਸੌਦਾ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਸੌਦਾਗਰ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਦਾਣੇ-ਪਾਣੀ ਲਈ ਉਸਦੇ ਘਰ ਦੇ ਕੋਲ ਠਹਰਿਆ । ਉਸ ਨਾਲ ਦੀਨੇ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਜੋ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸੌਦਾਗਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਨਰਮਦਾ ਨਦੀ ਦੇ ਉਸ ਪਾਰ ਤੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਓਥੇ ੧੫੦੦ ਏਕੜ ਉਮਦਾ ਜਮੀਨ ਕੁਲ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਖਰੀਦੀ ਸੀ । ਸੁਣਕੇ ਦੀਨੇ ਨੇ ਉਸਤੋਂ ਹੋਰ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ । ਸੌਦਾਗਰ ਨੇ ਕਿਹਾ :

"ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਫਸਰ-ਚੌਧਰੀ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਨਰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਸੌ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਰੁਪਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ

ਗਲੀਚੇ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਹੋਣਗੇ । ਫਿਰ ਸ਼ਰਾਬ, ਫਲ-ਮੇਵਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੇਟੀਆਂ, ਡਿਨਰ-ਸੈਟ ਵਗੈਰਾ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵੱਖ । ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਕਿ ਫੀ ਏਕੜ ਮੈਨੂੰ ਜਮੀਨ ਕੌਡੀਆਂ ਦੇ ਭਾ ਪੈ ਗਈ ।" ਕਹਿਕੇ ਸੌਦਾਗਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਸਭ ਦੀਨੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ।

ਫਿਰ ਕਿਹਾ, "ਜਮੀਨ ਐਨ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ-ਦਾ-ਸਾਰਾ ਟੱਕ ਇਕੱਠਾ ਹੈ । ਉਪਜਾਊ ਏਨਾ ਕਿ ਪੁੱਛੇ ਨਾ। "

ਦੀਨੇ ਨੇ ਉਤਸੁਕਤਾਪੂਰਵਕ ਸੌਦਾਗਰ ਤੋਂ ਸਵਾਲ-ਤੇ-ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ। ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ :

"ਓਥੇ ਏਨੀ ਜਮੀਨ ਹੈ, ਏਨੀ ਕਿ ਤੂੰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਚਲੀਂ ਚਲੇਂ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇ । ਓਥੇ ਦੇ ਲੋਕ ਜਮ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧੇ ਹਨ, ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਜਮੀਨ ਸਮਝੇ, ਮੁਫਤ ਦੇ ਭਾਅ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹੋ । "

ਦੀਨੇ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਇਹ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ । ਭਲਾ ਮੈਂ ਹੁਣ ਹਜ਼ਾਰ ਏਕੜ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਕਿਉਂ ਫੁਕਾਂ ?

ਜੇਕਰ ਓਥੇ ਜਾਕੇ ਇੰਨਾ ਰੁਪਿਆ ਜਮੀਨ ਵਿੱਚ ਲਾਵਾਂ, ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਜਿਆਦਾ ਜਮੀਨ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਇਗੀ ।

ਦੀਨੇ ਨੇ ਪੁੱਛਗਿਛ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਕਿਵੇਂ ਜਾਇਆ ਜਾਵੇ ? ਸੌਦਾਗਰ ਨੇ ਸਭ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ । ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੀਨੇ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਤਿਆਰੀ ਖਿਚ ਲਈ । ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਘਰ ਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਆਪ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਲੈ, ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਨਿਕਲ

ਪਿਆ । ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚੋਂ ਠਹਿਰ ਕੇ, ਉਥੋਂ ਚਾਹ ਦੇ ਡੱਬੇ, ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਉਪਹਾਰ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਜੋ ਸੌਦਾਗਰ ਨੇ ਦੱਸੀਆਂ ਸਨ, ਲੈ ਲਈਆਂ । ਫਿਰ ਦੋਵੇਂ ਚਲੇ ਚਾਲ ਚਲਦੇ ਗਏ । ਚਲਦੇ-ਚਲਦੇ ਅਖੀਰ ਸੱਤਵੇਂ ਰੋਜ਼ ਓਥੇ ਪੁੱਜੇ, ਜਿੱਥੋਂ ਕੋਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਸਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸੌਦਾਗਰ ਨੇ ਜੋ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਸੀ, ਉਹ ਠੀਕ ਸੀ । ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੋਲ ਜਮੀਨ-ਹੀ-ਜਮੀਨ ਸੀ । ਸਭ ਖਾਲੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਉਸ ਤੋਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।ਕੱਪੜੇ ਜਾਂ ਸਿਰਕੀ ਦੇ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦੇ, ਮਵੇਸ਼ੀ ਪਾਲਦੇ ਅਤੇ ਇੰਜ ਹੀ ਮੌਜ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਨਾ ਰੋਟੀ ਬਣਾਉਣਾ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਨਾ ਹੀ ਅਨਾਜ ਉਗਾਉਣਾ ਸਿੱਖਿਆ ਸੀ । ਦੁੱਧ ਦਾ ਛਾਛ-ਮਠਾ ਬਣਾਉਂਦੇ, ਪਨੀਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ । ਇਹ ਸਭ ਕੰਮ ਔਰਤਾਂ ਕਰਦੀਆਂ । ਮਰਦ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਢੋਲੇ ਦੀਆਂ ਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ । ਉਹ ਲੋਕ ਮਜਬੂਤ ਅਤੇ ਸਵਸਥ ਸਨ ਅਤੇ ਕੰਮ-ਧਾਮ ਦੇ ਨਾਮ ਬਿਨਾਂ ਕੁੱਝ ਕੀਤੇ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਪੜ੍ਹਨਾ-ਲਿਖਣਾ ਜਾਣਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਨ ਭਲੇ ਮਾਣਸ ਸਿੱਧੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ । ਦੀਨੇ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਆਏ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੁਭਾਸ਼ੀਏ ਦੀ ਮਾਰਫ਼ਤ ਦੀਨੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਜਮੀਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਇਆ ਹਾਂ । ਉਹ ਲੋਕ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਏ। ਵੱਡੀ ਆਉਭਗਤ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਡੇਰੇ

ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ । ਓਥੇ ਕਾਲੀਨ ਤੇ ਗੱਦੇ ਉਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਉਹਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਭੁੰਜੇ ਬੈਠ ਗਏ । ਉਸਨੂੰ ਪੀਣ ਨੂੰ ਚਾਹ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਦਾਰੂ ਵੀ । ਉਸਦੀ ਮਹਿਮਾਨੀਨਿਵਾਜੀ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਫੰਨੇ ਦਾਵਤ ਹੋਈ । ਦੀਨੇ ਨੇ ਵੀ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਭੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ-ਥੋੜ੍ਹੀ ਚਾਹ ਵੰਡੀ । ਕੋਲ ਲੋਕ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਏਸ ਅਜਨਬੀ ਬਾਰੇ ਖੂਬ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ । ਫਿਰ ਦੁਭਾਸ਼ੀਏ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਸਭ ਸਮਝਾ ਦੇਵੇ ।

ਦੁਭਾਸ਼ੀਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਆਉਣੇ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ । ਸਾਡੇ ਇੱਥੇ ਦਾ ਕਾਇਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿਮਾਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜੋ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਬਣ ਸਕੇ, ਕਰੀਏ । ਤੁਹਾਡੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੇ ਅਸੀਂ ਕ੍ਰਿਤਗਰ ਹਾਂ । ਦੱਸੋ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਸੰਦ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਖਾਤਰ ਕਰ ਸਕੀਏ । ਦੀਨੇ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ, ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਜਮੀਨ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਉਥੇ ਜਮੀਨ ਦੀ ਕਮੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਉਪਜਾਊ ਵੀ ਬਹੁਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਲੇਕਿਨ ਇੱਥੇ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਪਾਰਾਬਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਜਮੀਨ ਉਪਜਾਊ ਵੀ ਖੂਬ ਹੈ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇੱਥੇ-ਵਰਗੀ ਧਰਤੀ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਵੇਖੀ ਨਹੀਂ ।

ਦੁਭਾਸ਼ੀਏ ਨੇ ਦੀਨੇ ਦੀ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤੀ । ਕੁੱਝ ਦੇਰ ਉਹ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸਲਾਹ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਦੀਨਾ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ । ਲੇਕਿਨ ਉਸਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਲਗਦੇ ਸਨ, ਖੂਬ ਹੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜੋਰ-ਜੋਰ ਨਾਲ ਬੋਲ ਰਹੇ

ਸਨ । ਫਿਰ ਉਹ ਚੁਪ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਦੀਨੇ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗੇ ।

ਫਿਰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲੱਗੇ । ਉਹਨੂੰ ਲਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਦੁਵਿਧਾ ਹੋਵੇ । ਦੀਨੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਅਟਕ ਹੈ । ਦੁਭਾਸ਼ੀਏ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਦੀ ਰਾਇ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਤੋਂ ਜਮੀਨ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਹਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ । ਦੂਸਰਿਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਪਰਤਣ ਦਾ ਰਾਹ ਦੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਰਾ-ਜਿੰਨੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੈ ।

ਇਹ ਵਿਵਾਦ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਵੱਡੀ-ਜਿਹੀ ਜੱਤਦਾਰ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨੀ ਓਥੇ ਆ ਗਿਆ । ਸਭ ਚੁਪ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ । ਦੁਭਾਸ਼ੀਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹੀ ਸਾਡੇ ਸਰਦਾਰ ਹਨ।

ਦੀਨੇ ਨੇ ਝੱਟਪੱਟ ਆਪਣੇ ਸਾਮਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਲਬਾਦ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਚਾਹ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਡਿੱਬਾ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਭੇਂਟ ਕੀਤੀਆਂ। ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਭੇਂਟ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਸਨ ਤੇ ਜਾ ਬੈਠਾ । ਬੈਠਦੇ ਹੀ ਕੋਲ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਝ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ । ਸਰਦਾਰ ਕੁੱਝ ਦੇਰ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ, ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁਪ ਰਹਿਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀਨੇ ਦੀ ਤਰਫ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੋਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ :

"ਇਹਨਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਜੋ ਕਿਹਾ, ਠੀਕ ਹੈ। ਜਿੰਨੀ ਜਮੀਨ ਚਾਹੋ ਛਾਂਟ

ਲਓ । ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ।"

ਦੀਨੇ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਮਨਚਾਹੇ ਜਿੰਨੀ ਜਮੀਨ ਕਿਵੇਂ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹਾਂ । ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵਗੈਰਾ ਵੀ ਤਾਂ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਹੈ, ਪਿੱਛੇ ਉਂਜ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਵੀ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

ਜ਼ਾਹਰਾ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, "ਤੁਹਾਡੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਲਈ ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ । ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਧਰਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ-ਜਿਹੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਲੇਕਿਨ ਮੈਨੂੰ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਟੁਕੜਾ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰਾ ਹੀ ਹੈ । ਕੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਜਮੀਨ ਨੂੰ ਮਾਪ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਓਨਾ ਟੁਕੜਾ ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ? ਮਰਨਾ-ਜੀਣਾ ਰੱਬ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਇਹੀ ਚੱਕਰ ਚੱਲਦਾ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਦਯਾਵਾਨ ਲੋਕ ਹੋ ਤਾਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦਿੰਦੇ ਹੋ, ਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਥੋਂ ਬਾਅਦ ਤੁਹਾਡੀ ਔਲਾਦ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲੈਣਾ ਚਾਹੇ ਫਿਰ ?

"

ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ । ਜਮੀਨ ਤੁਹਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏਗੀ । "

ਦੀਨੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਸੁਣਿਆਂ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਸੌਦਾਗਰ ਆਇਆ ਸੀ । ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਜਮੀਨ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਾਗਜ਼ ਪੱਕਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਉਂਜ ਹੀ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਾਗਜ਼ ਪੱਕਾ ਹੋ ਜਾਵੇ । "

ਸਰਦਾਰ ਸਮਝ ਗਿਆ ।

ਬੋਲਿਆ, "ਹਾਂ, ਜਰੂਰ । ਇਹ ਤਾਂ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਮੁਨਸ਼ੀ ਹੈ, ਕਸਬੇ ਵਿੱਚ ਚਲਕੇ ਲਿਖ-ਲਿਖਾ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਰਜਿਸਟਰੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ । "

ਦੀਨੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਦਰ ਕੀ ਹੋਵੇਗੀ ?"

"ਸਾਡੀ ਦਰ ਤਾਂ ਇੱਕ ਹੀ ਹੈ । ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੇ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ।"

ਦੀਨਾ ਸਮਝਿਆ ਨਹੀਂ । ਬੋਲਿਆ, "ਦਿਨ ! ਦਿਨ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੈ ? ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿੰਨੇ ਏਕੜ ? "

ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਇਹ ਸਭ ਗਿਣਨਾ-ਗਿਣਾਉਣਾ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਦਿਨ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਵੇਚਦੇ ਹਾਂ, ਜਿੰਨੀ ਜ਼ਮੀਨ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਲ ਚਲਕੇ ਤੂੰ ਵਲ ਲਏਂਗਾ, ਉਹੀ ਤੇਰੀ । ਤੇ ਕੀਮਤ ਹੈ ਹੀ ਦਿਨ ਭਰ ਦੀ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ । "

ਦੀਨਾ ਅਚਰਜ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿਹਾ, "ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬਹੁਤ-ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਲੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । "

ਸਰਦਾਰ ਹੱਸਿਆ । ਬੋਲਿਆ, "ਹਾਂ, ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ । ਬਸ, ਉਹ ਸਭ ਤੁਹਾਡੀ । ਲੇਕਿਨ ਇੱਕ ਸ਼ਰਤ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਉਸੇ ਦਿਨ, ਉਸੇ ਜਗ੍ਹਾ ਨਾ ਆਏ, ਜਿੱਥੋਂ ਚਲੇਗੇ, ਤਾਂ ਕੀਮਤ ਜਬਤ ਸਮਝੀ ਜਾਏਗੀ । "

"ਲੇਕਿਨ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਕਿਵੇਂ ਚੱਲੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਚਲਿਆ ਸੀ ।

"

"ਕਿਉਂ, ਅਸੀਂ ਸਭ ਨਾਲ ਚੱਲਾਂਗੇ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਠਹਿਰਣ ਨੂੰ ਕਹੋਗੇ, ਠਹਿਰਾਂਗੇ। ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਪਰਤ ਆਉਣਾ। ਨਾਲ ਕਹੀ ਲੈ ਲੈਣਾ। ਜਿੱਥੇ ਜਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ, ਨਿਸ਼ਾਨ ਲੱਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਹਰ ਮੋੜ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਇੱਕ ਢੇਰੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਪਿੱਛੇ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਚੱਲਾਂਗੇ ਅਤੇ ਹੱਲ ਨਾਲ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਹਦਬੰਦੀ ਦੀ ਲਕੀਰ ਖਿੱਚ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਹੁਣ ਦਿਨ ਭਰ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨਾ ਚਾਹੋ, ਵੱਡੇ-ਤੋਂ-ਵੱਡਾ ਚੱਕਰ ਤੁਸੀਂ ਲੱਗਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਤੇ ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿੱਥੋਂ ਚਲੇ ਸੀ, ਓਥੇ ਆ ਜਾਣਾ। ਜਿੰਨੀ ਜਮੀਨ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਲਓਗੇ, ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।"

ਦੀਨਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਤੈਅ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਗਲੇ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਚਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਫਿਰ ਕੁੱਝ ਗੱਪਸ਼ੱਪ ਹੋਈ, ਖਾਣਾ-ਪੀਣਾ ਹੋਇਆ। ਇੰਜ ਹੀ ਕਰਦੇ-ਕਰਾਂਦੇ ਰਾਤ ਹੋ ਗਈ। ਦੀਨੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੂਬ ਆਰਾਮ ਦਾ ਪਰਾਂ ਦਾ ਬਿਸਤਰਾ ਲੱਗਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਲੋਕ ਰਾਤਭਰ ਲਈ ਵਿਦਾ ਹੋ ਗਏ। ਕਹਿ ਗਏ ਕਿ ਪੌਛਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਆ ਜਾਣਗੇ, ਤਾਂਕਿ ਸੂਰਜ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾਵੇ।

ਦੀਨਾ ਆਪਣੇ ਪਰਾਂ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਤੇ ਲਿਟਿਆ ਤਾਂ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਈ। ਰਹਿ-ਰਹਿਕੇ ਉਹ ਜਮੀਨ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗਦਾ ਸੀ :

"ਚਲਕੇ ਮੈਂ ਕਿੰਨੀ ਜਮੀਨ ਮਿਣ ਲਵਾਂਗਾ ਕੁੱਝ ਠਿਕਾਣਾ ਹੈ ! ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਪੈਂਤੀ ਮੀਲ ਤਾਂ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਦਿਨ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਲੰਬੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੈਂਤੀ ਮੀਲ ! —ਕਿੰਨੀ ਜਮੀਨ ਉਸ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਏਗੀ ! ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਘੱਟੀਆ ਵਾਲੀ ਤਾਂ ਵੇਚ ਦੇਵਾਂਗਾ ਜਾਂ ਠੇਕੇ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਦੇਵਾਂਗਾ, ਲੇਕਿਨ ਜੇ ਵਧੀਆ ਹੋਵੇਗੀ ਓਥੇ ਆਪਣਾ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸ ਬਣਾਵਾਂਗਾ । ਦੋ ਦਰਜਨ ਬੈਲ ਤਾਂ ਫਿਲਹਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋਣਗੇ । ਦੋ ਆਦਮੀ ਵੀ ਰਖਣੇ ਹੋਣਗੇ । ਕੋਈ ਡੇਢ ਸੌ ਏਕੜ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕਾਸ਼ਤ ਕਰਾਂਗਾ । ਬਾਕੀ ਚਰਾਈ ਦੇ ਲਈ । "

ਦੀਨਾ ਰਾਤ ਭਰ ਪਿਆ ਜਮੀਨ-ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਕੁਲਾਬੇ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ । ਦੇਰ-ਰਾਤ ਕਿਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਨੀਂਦ ਆਈ । ਅੱਖ ਝਪਕੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਖਿੜ ਖਿੜ ਹੱਸਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਈ । ਅਚਰਜ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਉੱਠਕੇ ਬਾਹਰ ਆਕੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਕੋਲ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਹੀ ਬਾਹਰ ਬੈਠਾ ਜੋਰ-ਜੋਰ ਨਾਲ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਹਾਸੇ ਦੇ ਮਾਰੇ ਆਪਣਾ ਢਿੱਡ ਫੜ ਰੱਖਿਆ ਸੀ । ਕੋਲ ਜਾਕੇ ਦੀਨੇ ਨੇ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹਿਆ, "ਤੁਸੀਂ ਏਸ ਤਰਾਂ ਹੱਸ ਕਿਉਂ ਰਹੇ ਹੋ ? " ਲੇਕਿਨ ਅਜੇ ਪੁਛਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਵੇਖਦਾ ਕੀ ਹੈ ਕਿ ਓਥੇ ਸਰਦਾਰ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਸੌਦਾਗਰ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਜੇ ਕੁੱਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜੀਹਨੇ ਇਸ ਜਮੀਨ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਸੀ । ਤੁੰਦ ਦੀਨਾ ਉਸਤੋਂ ਪੁੱਛਣ ਹੀ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇੱਥੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਅਤੇ ਕਦੋਂ ਆਏ ? ਲੇਕਿਨ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸੌਦਾਗਰ ਵੀ ਉਥੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਹੀ ਪੁਰਾਣਾ ਕਿਸਾਨ

ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੁੱਦਤ ਹੋਈ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਦੀ ਜਮੀਨ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।
ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਆਪ ਸ਼ੈਤਾਨ
ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਖੁਰ ਵੀ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿੰਗ ਵੀ । ਉਹ ਓਥੇ ਬੈਠਾ ਠਹਾਕੇ ਮਾਰ
ਮਾਰ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਸਾਹਮਣੇ ਉਸਦੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਪਿਆ ਹੋਇਆ
ਸੀ —ਨੰਗੇ ਪੈਰ, ਸ਼ਰੀਰ ਤੇ ਬਸ ਇੱਕ ਕੁੜਤਾ— ਧੋਤੀ। ਜਮੀਨ ਤੇ ਉਹ
ਆਦਮੀ ਮੂਧੇ ਮੂੰਹ ਬੇਹਾਲ ਪਿਆ ਸੀ । ਦੀਨੇ ਨੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਹੀ
ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਆਦਮੀ ਕੌਣ ਸੀ ਅਤੇ
ਕਿਵੇਂ ? ਵੇਖਦਾ ਕੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਦਮੀ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਖੁਦ ਦੀਨਾ
ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਮਾਰੇ ਡਰ ਦੇ
ਉਹ ਘਬਰਾ ਗਿਆ । ਇਨੇ ਵਿੱਚ ਉਸੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ ।

ਉੱਠਕੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਨਾ ਜਾਣੇ ਕੀ ਕੀ ਬੇਹੂਦਾ
ਗੱਲਾਂ ਵੇਖ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਆਹ ! ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ
ਬਾਹਰ ਝਾਕ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਸਵੇਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ । ਸੋਚਿਆ, ਸਮਾਂ ਹੋ
ਗਿਆ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਜਗਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਚਲਣ ਵਿੱਚ ਦੇਰ
ਠੀਕ ਨਹੀਂ ।

ਉਹ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਸੁਤੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ
ਜਗਾਇਆ । ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੱਡੀ ਤਿਆਰ ਕਰੋ । ਆਪ ਕੋਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ
ਬੁਲਾਣ ਚੱਲ ਪਿਆ ।

ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਸਵੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।ਜਮੀਨ ਨਾਪਣ ਚੱਲ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ
ਹੈ।" ਕੋਲ ਲੋਕ ਸਭ ਉੱਠੇ ਅਤੇ ਇੱਕਠੇ ਹੋਏ । ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਆ ਗਿਆ

। ਚਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਾਹ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦੀਨੇ ਨੂੰ ਚਾਹ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ । ਲੇਕਿਨ ਚਾਹ ਕਾਰਨ ਦੇਰ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, "ਆਪਾਂ ਹੁਣ ਚੱਲੀਏ । ਵਕਤ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ । "

ਕੋਲ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸਭ ਚੱਲ ਪਏ । ਕੁੱਝ ਘੋੜੇ ਤੇ, ਕੁੱਝ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ । ਦੀਨਾ ਨੌਕਰ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਬੈਲ-ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਸੀ । ਕਹੀ ਉਸਨੇ ਨਾਲ ਰੱਖ ਲਈ ਸੀ । ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਪੁੱਜੇ, ਪਹੁ ਅਜੇ ਫੁੱਟ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ । ਕੋਲ ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਥੜੀ ਸੀ, ਪਾਰ ਖੁੱਲ੍ਹਮ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਵਿਛਿਆ ਮੈਦਾਨ । ਥੜੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਗੱਡੀਆਂ-ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਸਭ ਉੱਤਰ ਆਏ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ ਜਮ੍ਹਾ ਹੋ ਗਏ । ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲੇ ਮੈਦਾਨ ਦੀ ਤਰਫ ਹੱਥ ਚੁੱਕ ਕੇ ਦੀਨੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਵੇਖਦੇ ਹੋ, ਜਿਥੇ ਤਕ ਨਜ਼ਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਤਕ, ਸਾਡੀ ਜਮੀਨ ਹੈ। ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿੰਨੀ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ, ਲੈ ਲਓ।"

ਦੀਨੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚਮਕ ਉਠੀਆਂ । ਧਰਤੀ ਇੱਕ ਦਮ ਅਛੂਤੀ ਪਈ ਸੀ । ਹਥੇਲੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਮਵਾਰ ਅਤੇ ਮੁਲਾਇਮ ਕੁਆਰੀ ਧਰਤੀ। ਵੜੇਵਿਆਂ ਵਰਗੀ ਕਾਲੀ । ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਜਰਾ ਨਿਵਾਣ ਸੀ, ਓਥੇ ਛਾਤੀ-ਛਾਤੀ ਜਿੰਨੀ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰਿਆਲੀ ਛਾਈ ਸੀ । ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੀ ਜੱਤਦਾਰ ਟੋਪੀ ਉਤਾਰੀ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ । ਕਿਹਾ "ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਰਿਹਾ । ਇੱਥੋਂ ਚੱਲੋ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਆ ਜਾਇਓ । ਜਿੰਨੀ ਜਮੀਨ ਵਲ ਲਓਗੇ, ਉਹ ਹੀ ਤੁਹਾਡੀ । "

ਦੀਨੇ ਨੇ ਵੀ ਰੁਪਏ ਕੱਢੇ ਅਤੇ ਗਿਣ ਕੇ ਟੋਪੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ । ਫਿਰ

ਉਸਨੇ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਆਪਣਾ ਕੋਟ ਉਤਾਰਿਆ ਅਤੇ ਲੰਗੋਟੀ ਕਸ ਲਈ । ਅੰਗੋਛੇ ਵਿੱਚ ਰੋਟੀ ਰੱਖੀ, ਬਾਹਵਾਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ, ਪਾਣੀ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਤੋਂ ਕਹੀ ਲਈ, ਅਤੇ ਚਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਕੁੱਝ ਪਲ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰਫ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਬਿਹਤਰ ਰਹੇਗਾ । ਹਰ ਪਾਸੇ ਲਲਚਾਈਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਲਾਂ ਸੁੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਉਸਨੇ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਗੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਏਗਾ । ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਰਫ ਹੀ ਚੱਲਾਂ । ਇੱਕ ਵਾਰ ਪੂਰਬ ਦੇ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਅੰਗੜਾਈ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀ ਸੁਸਤੀ ਹਟਾਈ ਅਤੇ ਦੂਰ ਦੁਮੇਲ ਤੇ ਨਿਗਾਹ ਟਿਕਾ ਸੂਰਜ ਦਾ ਮੂੰਹ ਚਮਕਣ ਦਾ ਇੰਤਜਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ।

ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਖੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਠੰਡ-ਠੰਡ ਵਿੱਚ ਵਾਧੂ ਪੰਧ ਮੁਕਾ ਲਵਾਂਗਾ । ਸੂਰਜ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਰਨ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਦੀਨਾ ਮੋਢੇ ਤੇ ਕਹੀ ਸੰਭਾਲ ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਪੁਲਾਘਾਂ ਭਰਦਾ ਖੁੱਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਠਿਲ੍ਹ ਪਿਆ ।

ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਹੌਲੀ ਚੱਲਿਆ ਨਾ ਹੀ ਬਹੁਤਾ ਤੇਜ਼ । ਹਜ਼ਾਰ ਕੁ ਗਜ਼ ਚਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਠਹਰਿਆ । ਓਥੇ ਇੱਕ ਢੇਰੀ ਬਣਾਈ ਤੇ ਉਤੇ ਦਭ ਗੱਡ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਸੌਖ ਨਾਲ ਦਿਖ ਸਕੇ । ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ । ਉਸ ਦੇ ਬਦਨ ਵਿੱਚ ਫੁਰਤੀ ਆ ਗਈ । ਉਸਨੇ ਚਾਲ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਕੁੱਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਦੂਜੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਲਾਈ ।

ਹੁਣ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਵੇਖਿਆ । ਸੂਰਜ ਦੀ ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਦੀ ਸੀ । ਉਸ ਤੇ ਆਦਮੀ ਖੜੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗੱਡੀ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਦੇ ਆਰੇ ਤੱਕ ਚਮਕਦੇ ਦਿਖਦੇ ਸਨ । ਅੰਦਾਜ਼ਨ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਤਾਂ ਉਹ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ । ਧੁੱਪ ਤਿੱਖੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਬਾਸਕਟ ਉਤਾਰਕੇ ਉਸਨੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਰੱਖ ਲਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਚੱਲ ਪਿਆ । ਹੁਣ ਖਾਸੀ ਗਰਮੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਰਫ ਵੇਖਿਆ । ਵਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੁੱਝ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਵੀ ਸੋਚਿਆ ਜਾਂਦਾ।

"ਇੱਕ ਪਹਿਰ ਤਾਂ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ । ਲੇਕਿਨ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਪਹਿਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹੂੰ, ਅਜੇ ਜਲਦੀ ਹੈ । ਲੇਕਿਨ ਜੁੱਤੇ ਉਤਾਰ ਲਵਾਂ।" ਇਹ ਸੋਚ ਉਸਨੇ ਜੁੱਤੇ ਉਤਾਰਕੇ ਆਪਣੀ ਲੰਗੋਟੀ ਵਿੱਚ ਅੜ੍ਹੰਗ ਲਏ ਅਤੇ ਰਵਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਸੋਚਿਆ, "ਅਜੇ ਤਿੰਨ ਕੁ ਮੀਲ ਹੋਰ ਵੀ ਚਲਾ ਚੱਲਾਂ । ਫਿਰ ਦੂਜੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਮੁੜਾਂਗਾ। ਕੈਸੀ ਉਮਦਾ ਜਗਾਹ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਜਾਣ ਦੇਣਾ ਹਿਮਾਕਤ ਹੈ ; ਲੇਕਿਨ ਕਿੰਨੀ ਅਜਬ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨਾਂ ਅੱਗੇ ਵਧੇ, ਓਨੀ ਜਮੀਨ ਹੋਰ ਚੱਕਵੀਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । "

ਕੁੱਝ ਦੇਰ ਹੋਰ ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਚੱਲਿਆ । ਫਿਰ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਆਦਮੀ ਰੀਂਗਦੀ ਕੀੜੀ ਵਰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ ... ।

ਦੀਨੇ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, "ਓਹ, ਮੈਂ ਏਧਰ ਕਾਫ਼ੀ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਆਇਆ ਹਾਂ । ਹੁਣ ਪਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । " ਮੁੜ੍ਹਕਾ ਬੇਹੱਦ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ

ਪਿਆਸ ਵੀ ਲੱਗ ਆਈ ਸੀ ।

ਇੱਥੇ ਠਹਿਰਕੇ ਉਸਨੇ ਢੇਰੀ ਬਣਾਈ, ਉੱਤੇ ਘਾਹ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ । ਉਸਦੇ ਬਾਅਦ ਪਾਣੀ ਪੀਕੇ ਸਿੱਧਾ ਖੱਬੇ ਮੁੜ ਗਿਆ । ਚੱਲਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਚੱਲਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਦਭ ਕਾਈ ਉੱਚੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਹਨੂੰ ਥਕਾਵਟ ਹੋਣ ਲੱਗੀ । ਉਸਨੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਰਫ ਵੇਖਿਆ । ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰ ਹੋ ਆਈ ਸੀ ।

ਸੋਚਿਆ, ਹੁਣ ਜਰਾ ਆਰਾਮ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਬੈਠ ਗਿਆ । ਰੋਟੀ ਕੱਢਕੇ ਖਾਧੀ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ । ਲਿਟਿਆ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਤੇ ਨੀਂਦ ਹੀ ਨਾ ਆ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਝ ਦੇਰ ਬੈਠ, ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਚੱਲਿਆ ।

ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਚਲਣਾ ਹੁਣ ਆਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਖਾਣੇ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਦਮ ਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਲੇਕਿਨ ਗਰਮੀ ਤਿੱਖੀ ਹੋ ਚੱਲੀ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਉੱਘ ਜਿਹੀ ਆਉਣ ਲੱਗੀ । ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਚੱਲਦਾ ਹੀ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਤਕਲੀਫ ਘੜੀ ਦੇ ਘੜੀ ਦੀ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਆਰਾਮ ਜਿੰਦਗੀ ਭਰ ਦਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ।

ਇਧਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਲੰਬੀ ਵਾਟ ਕੀਤੀ । ਉਹ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਅੱਗੇ ਜਮੀਨ ਉਪਜਾਊ ਵਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ । ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਸ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਤਾਂ ਮੂਰਖਤਾ ਹੋਵੇਗੀ । ਇੱਥੇ ਫਸਲ ਅਜਿਹੀ ਉੱਗੇਗੀ ਕਿ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ! ਇਹ ਸੋਚ ਉਸਨੇ ਉਸ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਵਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪਾਰ ਆਕੇ ਢੇਰੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ । ਫਿਰ

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜਿਆ । ਜਦੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੀ ਤਰਫ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਗਰਮੀ ਦੇ ਮਾਰੇ ਹਵਾ ਕੰਬਦੀ ਜਿਹੀ ਲੱਗੀ । ਉਸ ਕਾਂਥੇ ਦੇ ਧੁੰਦਕਾਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਦਿਖਦੀ ਸੀ ।

ਦੀਨੇ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਖੇਤ ਦੀਆਂ ਇਹ ਦੋ ਭੁਜਾਵਾਂ ਮੈਂ ਜਿਆਦਾ ਵਲ ਲਈਆਂ ਹਨ । ਹੁਣ ਏਧਰ ਕੁੱਝ ਘੱਟ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦੇਵਾਂ । ਉਹ ਤੇਜ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਤੀਜੀ ਤਰਫ ਵਧਿਆ । ਉਸਨੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ । ਸੂਰਜ ਕੋਈ ਦੋ ਤਿਹਾਈ । ਆਪਣਾ ਚੱਕਰ ਕੱਟ ਚੁਕਾ ਸੀ । ਮੁਕਾਮ ਤੋਂ ਅਜੇ ਉਹ ਦਸ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਜਾਣ ਹੀ ਦੇਵਾਂ । ਮੇਰੀ ਜਮੀਨ ਦੀ ਇੱਕ ਬਾਜੂ ਛੋਟੀ ਰਹਿ ਜਾਇਗੀ ਤਾਂ ਛੋਟੀ ਹੀ ਸਹੀ । ਪਰ ਹੁਣ ਸਿੱਧੀ ਲਕੀਰ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਵਾਪਸ ਚਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਾਜ਼ੀ ਗਈ । ਓਏ, ਐਨੀ ਹੀ ਜਮੀਨ ਕੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੈ !

ਇਹ ਸੋਚ ਦੀਨੇ ਨੇ ਓਥੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੀ ਤਰਫ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਠੀਕ ਨੱਕ ਦੀ ਸੇਧ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਪਿਆ ।

ਪਰ ਹੁਣ ਚਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਧੁੱਪ ਨੇ ਉਹਦੀ ਨਾਂਹ ਕਰਾਈ ਪਈ ਸੀ । ਨੰਗੇ ਪੈਰ ਜਗ੍ਹਾ-ਜਗ੍ਹਾ ਚੀਰੇ ਅਤੇ ਛਾਲੇ ਪੈ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਲੱਤਾਂ ਜਵਾਬ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਜਰਾ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਦਾ ਜੀ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ? ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੇ ਓਥੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੀ । ਸੂਰਜ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬਾਟ ਵੇਖਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ! ਉਹ ਪਲ-ਪਲ ਹੇਠਾਂ ਢਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਉਸਨੂੰ ਸੋਚ ਘੇਰਨ ਲੱਗੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਏਨੇ ਪੈਰ ਪਸਾਰੇ ਕਿਉਂ ? ਜੇਕਰ ਕਿਤੇ ਵਕਤ ਨਾਲ ਨਾ ਅੱਪੜਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ?

ਉਸਨੇ ਫਿਰ ਥੋੜੀ ਦੀ ਤਰਫ ਵੇਖਿਆ, ਫਿਰ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਰਫ । ਮੁਕਾਮ ਤੋਂ ਅਜੇ ਉਹ ਦੂਰ ਸੀ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਧਰਤੀ ਦੇ ਕੋਲ ਝੁਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਦੀਨਾ ਜੀ ਤੋੜ ਚਲਣ ਲੱਗਾ । ਪਰ ਸਾਹ ਫੁਲਣ ਲੱਗ ਪਈ ਤੇ ਕਠਿਨਾਈ ਵਧ ਗਈ ਸੀ ; ਲੇਕਿਨ ਤੇਜ਼ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਕਦਮ ਉਹ ਰੱਖਦਾ ਗਿਆ । ਪਰ ਮੰਜਲ ਅਜੇ ਵੀ ਦੂਰ ਸੀ । ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸਨੇ ਭੱਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਵਾਸਕਟ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ, ਜੁੱਤੀ ਵਗਾਹ ਮਾਰੀ ਤੇ ਟੋਪੀ ਵੀ, ਬਸ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਕਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ ।

ਰਹਿ-ਰਹਿਕੇ ਸੋਚੇ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਮੈਂ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚੀਜ਼ ਹਥਿਆਉਣੀ ਚਾਹੀ । ਹੁਣ ਬਣਿਆ ਬਣਾਇਆ ਕੰਮ ਵਿਗੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਛਿਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਓਥੇ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚਾਂਗਾ ?

ਇਸ ਸੋਚ ਅਤੇ ਡਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਹੌਂਕਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਉਹ ਮੁੜਕਾ-ਮੁੜਕਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਲੰਗੋਟੀ ਗਿੱਲੀ ਹੋਕੇ ਚਿਪਕੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਸੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ । ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਭੱਜਦਾ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਛਾਤੀ ਉਸਦੀ ਲੁਹਾਰ ਦੀ ਧੌਂਕਣੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਹਥੌੜੇ ਦੀ ਚੋਟ ਵਰਗੀ ਠੱਕ ਠੱਕ ਹੋਣ ਲੱਗੀ । ਉੱਪਰ ਲੱਤਾਂ ਜਵਾਬ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਦੀਨੇ ਨੂੰ ਡਰ ਲਗਿਆ ਕਿ ਥਕਾਣ ਦੇ ਮਾਰੇ ਕਿਤੇ ਡਿੱਗ ਕੇ ਢੇਰ ਹੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ।

ਹਾਲ ਇਹ ਸੀ, ਤੇ ਰੁਕ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ । ਏਨਾ ਭੱਜਕੇ ਵੀ ਜੇਕਰ ਮੈਂ

ਰੂਕੰਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਭ ਲੋਕ ਮੇਰੇ ਤੇ ਹੱਸਣਗੇ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮੂਰਖ ਬਣਾਉਣਗੇ, ਇਸਲਈ ਉਸਨੇ ਦੌੜਨਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਭੱਜਦਾ ਹੀ ਗਿਆ। ਅੱਗੇ ਕੋਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਜੋਰ ਜੋਰ ਨਾਲ ਹਾਕਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਹਾਕਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਹੋਰ ਸੁਲਗ ਉੱਠਿਆ। ਆਪਣੀ ਆਖਰੀ ਤਾਕਤ ਸਮੇਟ ਉਹ ਭੱਜਿਆ।

ਸੂਰਜ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਲੱਗਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤਿਰਛੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਖੂਬ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਲਹੂ ਵਰਗਾ ਲਾਲ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਡੁੱਬਿਆ, ਹੁਣ ਡੁੱਬਿਆ। ਸੂਰਜ ਬਹੁਤ ਹੇਠਾਂ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਲੇਕਿਨ ਦੀਨਾ ਵੀ ਮੰਜਲ ਦੇ ਬਿਲਕੁੱਲ ਕਿਨਾਰੇ ਆ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਥੋੜੀ ਤੇ ਹੱਥ ਹਿਲਾ –ਹਿਲਾਕੇ ਹੌਸਲਾ ਅਫਜਾਈ ਕਰਦੇ ਕੋਲ ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਜਮੀਨ ਤੇ ਰੱਖੀ ਉਹ ਟੋਪੀ ਵੀ ਦਿਖਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਰਕਮ ਵੀ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਓਥੇ ਬੈਠਾ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ—ਉਹ ਢਿੱਡ ਫੜੀ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਦੀਨੇ ਨੂੰ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਯਾਦ ਹੋ ਆਈ।

ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਹਾਏ, ਜਮੀਨ ਤਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਵਲ ਲਈ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਕੀ ਰੱਬ ਮੈਨੂੰ ਉਹਨੂੰ ਭੋਗਣ ਲਈ ਜਿੰਦਾ ਵੀ ਰਹਿਣ ਦੇਵੇਗਾ? ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਤਾਂ ਨਿਕਲਦੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਮੁਕਾਮ ਤੱਕ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਾਂਗਾ। ਦੀਨੇ ਨੇ ਹਸਰਤ—ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਰਫ ਵੇਖਿਆ ਸੂਰਜ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਛੂ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਚੀ—ਖੁਚੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ

ਵਧਿਆ । ਕਮਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਭੱਜਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲੱਤਾਂ ਸਾਥ ਨਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹੋਣ । ਥੋੜੀ ਤੇ ਪੁੱਜਦੇ-ਪੁੱਜਦੇ ਹਨੇਰਾ ਉੱਤਰ ਆਇਆ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਉੱਤੇ ਵੇਖਿਆ-ਸੂਰਜ ਲੁੱਕ ਚੁਕਾ ਸੀ । ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਪਿਆ ਕਿ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਅਜੇ ਵੀ ਦਿਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਸੂਰਜ ਲੁਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਸ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿਖਦਾ । ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਉਸਨੇ ਲੰਮੀ ਸਾਹ ਖਿੱਚੀ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚ ਕੇ ਥੋੜੀ ਵੱਲ ਭੱਜਿਆ । ਸਿੱਖਰ ਤੇ ਅਜੇ ਧੁੱਪ ਸੀ । ਕੋਲ ਅੱਪੜਿਆ ਅਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਟੋਪੀ ਵੇਖੀ । ਬਰਾਬਰ ਸਰਦਾਰ ਬੈਠਾ ਅਜੇ ਵੀ ਢਿੱਡ ਫੜੀ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਦੀਨੇ ਨੂੰ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਸੁਫ਼ਨਾ ਯਾਦ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਚੀਖ ਨਿਕਲ ਪਈ । ਲੱਤਾਂ ਉੱਕਾ ਜਵਾਬ ਦੇ ਗਈਆਂ ।

ਉਹ ਮੂੰਹ ਦੇ ਜੋਰ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਡਿਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਟੋਪੀ ਤੱਕ ਜਾ ਪੁੱਜੇ ।

ਖੂਬ ! ਖੂਬ ! ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਵੇਖੋ, ਉਸਨੇ ਕਿੰਨੀ ਜਮੀਨ ਮਾਰ ਲਈ !

ਦੀਨੇ ਦਾ ਨੌਕਰ ਭੱਜਿਆ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਮਾਲਿਕ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣਾ ਚਾਹਿਆ । ਲੇਕਿਨ ਵੇਖਦਾ ਕੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾਲਿਕ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਖੂਨ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਦੀਨਾ ਮਰ ਚੁਕਾ ਸੀ । ਕੋਲ ਲੋਕ ਤਰਸ ਨਾਲ ਅਤੇ ਵਿਅੰਗ ਨਾਲ ਹੱਸਣ ਲੱਗੇ । ਨੌਕਰ ਨੇ ਕਹੀ ਫੜੀ ਅਤੇ ਦੀਨੇ ਲਈ ਕਬਰ ਪੁੱਟੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਲਿਟਾ ਦਿੱਤਾ । ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰ ਤੱਕ ਕੁਲ ਛੇ ਫੁੱਟ ਜਮੀਨ ਉਸ

ਲਈ ਵਾਧੂ ਸੀ ।